

The Role of Healthcare System in National Security and Sustainable Development Part 4: Environmental Security and Health and Its Relationship with Sustainable National Security

Seyyed Yahya Safavi^{1*}, Mohammad Ali Mohageghi²

¹ Professor in Political Geography, Imam Hossein University, Tehran, Iran

² Professor, Cancer Research Center, Cancer Institute, Tehran University of Medical Sciences, Tehran, Iran

Received: 5 September 2020 Accepted: 2 October 2020

Abstract

Background and Aim: In Islamic values, security has a significant impact on the natural and social environment. Environmental security threats are the unintended results of social and economic activities and are a slower process compared to military threats. The time horizons needed for political planning to deal with it are vast. The aim of the current study is to explain the status of environmental security with a national security approach, and its relationship with health.

Methods: It is a library study done by reviewing scientific documents using study keywords.

Results: At the level of international relations, geopolitics is a method of studying foreign policy to understand, explain and predict international political behavior through geographical variables. These include area studies, climate, topography, demography, natural resources, and applied science of the region being evaluated. From a geopolitical point of view, power relations and biosphere structures are highly intertwined. Environmental security has been affected by the consequences of climate change in the last two decades. One of the consequences of climate change on human health and safety is the emergence and spread of infectious diseases, if not prevented, will spread globally in the near future. Protecting people who are forced to flee their lands and seek environmental asylum has been the subject of several international instruments, all based on fundamental human rights. Risks to human health security that are affected by climate change include vulnerability to deadly infectious diseases; unhealthy food; malnutrition; lack of access to primary health care.

Conclusion: Environmental security is an integral part of national security. Attention to national security issues in the field of the environment should be health-oriented, forward-looking, value-oriented, based on sound scientific studies, and comprehensive and strategic planning.

Keywords: Security, Environmental Security, Health, Environment.

---

* Corresponding Author: Seyyed Yahya Safavi

Address: Imam Hossein University, Tehran, Iran.

Tel: -

E-mail: yahyasafavi@gmail.com

نقش سلامت در امنیت و توسعه پایدار ملی بخش چهارم: امنیت و سلامت محیط زیست و نسبت آن با امنیت پایدار ملی

سید یحیی صفوی^{۱*}، محمدعلی محقق^۲

^۱ استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه امام حسین، تهران، ایران

^۲ استاد انستیتو کانسر، مرکز تحقیقات سرطان، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۵/۱۵ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۰۷/۱۱

چکیده

زمینه و هدف: در معارف اسلامی، امنیت تأثیر بسزائی بر محیط طبیعی و محیط اجتماعی دارد. تهدیدات امنیت زیست محیطی، نتیجه غیرعمدی فعالیت های اجتماعی و اقتصادی است و در مقایسه با تهدیدات نظامی روند آهسته تری دارد، و افق های زمانی برای برنامه ریزی سیاسی لازم به منظور مقابله با آن، گستردگی شگرفی دارد. هدف مطالعه حاضر تبیین جایگاه امنیت زیست محیطی با رویکرد امنیت ملی و تبیین نسبت آن با سلامت می باشد.

روش ها: مطالعه کتابخانه ای با بررسی اسناد و مدارک علمی در کلیدواژه های مطالعه انجام شد.

یافته ها: ژئوپلیتیک؛ شیوه ای از تحلیل است که به تنوع و گوناگونی در محتوا و مقیاس زمینه های جغرافیایی، برای اعمال قدرت سیاسی و شناسایی چارچوب های فضایی که قدرت در آن جریان دارد، می پردازد. از دیدگاه ژئوپلیتیک، مناسبات قدرت و سازمایه های زیست کره به شدت به هم در آمیخته اند. امنیت محیط زیست انسان در دو دهه اخیر، تحت تأثیر پیامدهای تغییر اقلیم قرار گرفته است. یکی از پیامدهای تغییرات اقلیمی بر امنیت بهداشت و سلامت انسان ها، ایجاد و شیوع بیماری های واگیر است. در صورت عدم پیشگیری از این بیماری ها، جامعه جهانی در آینده نزدیک، شاهد گستردگی و شیوع بیشتر آنها خواهد بود. حمایت از افرادی که برای رهایی از این تهدیدها مجبور به ترک سرزمین و پناهندگی زیست محیطی می شوند، موضوع چند سند بین المللی قرار گرفته است که همگی بر مبنای حقوق بنیادین بشری شکل گرفته اند. مخاطرات امنیت سلامت انسان که متأثر از تغییرات اقلیمی هستند عبارتند از: آسیب پذیری در مقابله با بیماریهای مهلک عفونی؛ غذای ناسالم؛ سوء تغذیه؛ عدم دسترسی به مراقبت های بهداشت و سلامت اولیه.

نتیجه گیری: امنیت محیط زیست، بخش جدایی ناپذیر از امنیت ملی است. توجه به مسایل امنیت ملی در حوزه محیط زیست باید سلامت محور، آینده نگرانه، ارزش محور، متکی بر مطالعات متقن علمی و برنامه ریزی های جامع و راهبردی باشد.

کلیدواژه ها: امنیت، امنیت زیست محیطی، سلامت، محیط زیست.

* نویسنده مسئول: سید یحیی صفوی

آدرس: دانشگاه امام حسین، تهران، ایران

تلفن: -

ایمیل: yahyasafavi@gmail.com

مقدمه

بسیاری از تهدیدات بر علیه امنیت جوامع بشری، ریشه دار در مسائل مرتبط با محیط زیست است. تبعات این نوع تهدیدات در بعضی موارد از آثار مخرب جنگ ها نیز خطرناک تر است. یکی از پیامدهای تغییرات اقلیمی بر امنیت بهداشت و سلامت انسان، ایجاد و شیوع بیماری های واگیر است. در صورت عدم پیشگیری از این بیماری ها، جامعه جهانی در آینده نزدیک، شاهد گستردگی و شیوع بیشتر آن ها خواهد بود. آثار و تبعات زیست محیطی، به سهولت مرزهای جغرافیایی را در می نوردند و هیچ حدی برای توقف آنها متصور نیست و زنجیره وار تمام ابعاد سلامت جوامع بشری را تحت تأثیر قرار می دهند. به همین دلیل مطالعات و برنامه ریزی های مربوطه باید آینده نگرانه و علاوه بر رویکرد سرزمینی (ملی) در افق هایی فراتر از سرزمین (فرا ملی) انجام شود. یکی از اولویت های چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴، احراز جایگاه نخست در مسائل امنیت ملی در حوزه محیط زیست است (۳-۱). شناسایی عوامل محیطی و پیشران تغییرات زیست محیطی مؤثر بر امنیت پایدار ملی ایران و رابطه مسائل زیست محیطی با سلامت، موضوع این مطالعه است.

روش ها

ادبیات علمی

امنیت ملی مفهومی گسترده دارد. در معنای گسترده، تهدیدات زیست محیطی، بخش لاینفک از امنیت ملی است. این بخش از امنیت ملی، رابطه تنگاتنگی با سلامت عمومی نیز دارد. تهدیدات زیست محیطی از اولویت و پیچیدگی خاصی برخوردار است. امنیت زیست محیطی، امنیتی است که در چارچوب آن، برخورداری از طبیعت و محیط زیست سالم و غنی، حق طبیعی انسان تلقی شود. تخریب زیست محیطی بر امنیت افراد، جوامع و دولت ها تأثیر می گذارد. بعضی از مفاهیم رایج این مطالعه به شرح زیر ارائه شده است:

تهدید زیست محیطی

در دهه های اخیر تغییرات زیست محیطی مانند تغییرات آب و هوا، چالش های اساسی را برای امنیت انسانی در سراسر جهان ایجاد کرده است که فوری ترین تأثیر آن را می توان بحران کمپایی منابع زیستی نام برد. تهدید در برابر امنیت قرار می گیرد. در واقع تهدید، امنیت را به چالش می کشد و آن را نفی می کند. لاجرم، امنیت تابع نوع، میزان و شدت تهدید و تهدید تحت تأثیر عوامل و شرایط مختلفی قرار دارد. تهدید زیست محیطی سلامت اکوسیستم زیستی و جغرافیایی را هدف قرار می دهد (۴). به عبارتی موضوعات و عوامل زیست محیطی هستند که امنیت انسان و به خصوص امنیت ملی را با تهدید و چالش مواجه می کنند.

امنیت زیست محیطی

• تعریف مطالعه حاضر

بخشی مهم و جدایی ناپذیر از امنیت ملی، که طی آن مجموعه کارگزاران حکومت، مردم و سایر ذینفعان، نسبت به حفظ، نگهداشت، برداشت و استفاده متوازن و عادلانه، از منابع طبیعی و محیط زیست، در پیمانی ملی و ناگسستنی متحد و متعهد هستند. این پیمان بر شالوده اصول و ارزش های انسانی و اسلامی در مورد محیط زیست، تضمین کننده محافظت از منابع طبیعی، تحقق توسعه پایدار ملی، و تأمین کننده منافع مردم (نسل فعلی و نسل های آتی)، دولت و جامعه، در برابر تهدیدات داخلی و خارجی، طبیعی و انسان ساخت، در زمان حاضر و در آینده خواهد بود. کنشگران این وفاق ملی، علاوه بر امنیت و سلامت محیط زیست انسانی، نسبت به تنوع زیستی و حفظ و پایداری زیست بوم و پیشگیری از فرسایشی محیطی و سایر تهدیدات در زمان جنگ، صلح و در حوادث و بلایا، ضامن و متعهد هستند.

• تعریف از منظر ژئوپلیتیک

«پیامدهای اجتماعی و سیاسی برخاسته از فرسایشی محیطی، گرمایش جهانی و کشمکش بر سر منابع طبیعی، محیط زیست را کانون مطالعات امنیتی سده بیست و یکم قرار داده به گونه ای که نامنی بوم شناسی و نابودی بن مایه های زیست کره به عنوان بخشی از تهدیدات غیر سنتی، با جستار امنیت انسانی پیوند استواری یافته است. برهم کنشی و درهم تنیدگی مفاهیم و مصادیق سیاست، قدرت و محیط زیست از پر بسامدترین واژگان واکاوی جستار محیط زیست از دهه ۱۹۸۰ به بعد بوده اند» (۵).

• ابعاد امنیت زیست محیطی در تعاریف مختلف

امنیت زیست محیطی، پوشش انسان با محیط زیست است. این پوشش شامل بازسازی محیط آسیب دیده از اقدامات نظامی و بهسازی وضعیت کمبود منابع ناشی از فرسایشی محیطی و تهدیدات بوم شناسی است که می تواند به نابسامانی های اجتماعی و کشمکش بیانجامد. در تعاریف مختلف نکات برجسته زیر به چشم می خورد (۶):

- حکمروایی شایسته، مدیریت توانمند و استفاده پایدار از منابع طبیعی و محیط زیست،
- بخش جدایی ناپذیر امنیت ملی،
- محافظت از محیط طبیعی، در برابر تهدیدات سلامت و بقای نوع بشر و نیز تهدیدات پایداری زیست بوم،
- حفاظت از منافع حیاتی فرد، جامعه و محیط زیست طبیعی در برابر تهدیدات برخاسته از برخوردهای انسانی و طبیعی در محیط زیست،
- ایمنی عمومی نسبی از خطرات زیست محیطی با خاستگاه فرایندهای طبیعی و انسانی ناشی از جهالت، تصادف، سوء مدیریت یا عمد با منشاء درونی و در داخل مرزهای ملی،

است. گزیده ای از محورهای اصلی دیدگاه معظم له به شرح زیر و بطور خلاصه ارائه می شود:

- نادیده گرفتن محیط طبیعی زیست انسان، نتیجه طغیان، خودبینی و خودخواهی در مقابل طبیعت است (۱۳۸۵/۷/۲۱).
- منابع طبیعی ثروتهای ملی و متعلق به ملت ها است؛ آن هم نه ملتها در یک نسل؛ بلکه در طول تاریخشان (۱۳۸۹/۱۲/۱۷).
- تخریب محیط زیست، از آن چیزهایی است که ضربه اش را یک ملت، یک منطقه ی جغرافیائی، گاهی همه دنیا در وقتی احساس می کنند که دیگر قابل جبران نیست (۱۳۸۹/۱/۹).

رابطه امنیت ملی با امنیت و سلامت زیست محیطی

امنیت زیست محیطی بخش جدایی ناپذیر از امنیت ملی است. سلامت لازمه امنیت زیست محیطی و مترادف با آن است. امنیت زیست محیطی ناظر بر حفظ و سلامت محیط زیست بشری است که حیات بشر به آن وابسته است. در عمل امنیت زیست محیطی، محافظت محیط طبیعی از تأثیرات داخلی و خارجی برخاسته از روندها و تهدیداتی است که سلامت انسان، تنوع زیستی، عملکرد پایدار زیست بوم و بقای نوع بشر را تهدید می کند (۸). محیط زیست انسان به دلایل مختلف با امنیت جوامع ارتباط دارد. این ارتباط از دو منظر قابل بررسی است:

۱- موضوعات سنتی، شامل بسیاری از مسائل امنیتی که اکنون ذهن سیاست گذاران و تحلیلگران را به خود مشغول کرده است و تا اندازه ای با علایق و رویه های گذشته درباره امنیت ملی همخوانی دارد. موضوعاتی مانند ملت گرایی و منازعات قومی، تولید و تکثیر سلاح های تخریب گسترده جمعی، ثبات نظامی، سیاسی و منطقه ای.

۲- موضوعات غیرسنتی از قبیل مسائل زیست محیطی، وضعیت اقتصادی، سازمان های جنایی فراملی و چندملیتی، فرار مغزها، مهاجرت و... که روز به روز از اهمیت افزون تری نسبت به موضوعات سنتی برخوردار می شوند (۹).

مسائل زیست محیطی، از دیدگاه سیاست امنیت ملی، از مهم ترین شاخص های عملکردی سیاست مداران محسوب می شود. پیامدهای ناشی از بحران های زیست محیطی و راه حل های آنها، در ردیف چالش های سیاسی-اجتماعی مهم در زمان حاضر به شمار می روند. این چالش ها بازتاب های مهم اقتصادی، اجتماعی و سیاسی به دنبال دارند. ابعاد امنیت و سلامت زیست محیطی، و ارتباط آن با امنیت ملی به شرح زیر و بصورت اجمال ارائه شده است (۱۰):

۱- امنیت انرژی، کمبود و یا چالش در تولید و

صرف انرژی

مدیریت بخش انرژی با کاهش آلودگی های زیست محیطی، نقش کلیدی در دستیابی به توسعه پایدار ایفا می کند و توسعه پایدار

- محافظت از محیط کالبدی (فیزیکی) جامعه در عین تأمین نیازهای آن بدون کاهش ذخایر طبیعی،
- رهایی از بی ثباتی اجتماعی ناشی از فرسوسایی محیط زیست،
- چرخه منابع طبیعی در تولید و مواد پسماند برای طبیعت است به شیوه ای که ثبات اجتماعی را ارتقاء دهد.

سلامت محیطی یا سلامت زیست محیطی

محیط زیست سلامت ما را به طرق مختلفی تحت تأثیر قرار می دهد. تعامل بین سلامت انسان و محیط زیست به طور گسترده مورد مطالعه قرار گرفته است و نشان دهنده این موضوع است که خطرات زیست محیطی به طور قابل توجهی بر سلامت انسان تأثیر می گذارد، یا به طور مستقیم یا غیرمستقیم، در از بین بردن اکوسیستم های پایدار زندگی نقش دارد. محیط زیست بر سلامت عمومی تأثیر دارد. خطرات زیست محیطی به طور قابل توجهی بر سلامت انسان تأثیر می گذارد، طبق مستندات سازمان جهانی بهداشت، ۲۳ درصد از کل مرگ و میر مرگ و میر ناشی از مرگ زودرس، مربوط به عوامل محیطی است و بار زیست محیطی بیماری ها در کشورهای در حال توسعه، ۱۵ برابر بیشتر از کشورهای توسعه یافته است که ناشی از تفاوت در مواجهه با خطرات زیست محیطی و دسترسی به مراقبت های بهداشتی می باشد. بخش عمده ای از مشکلات زیست محیطی مثل خشکسالی و تغییرات آب و هوایی و گرم شدن کره زمین، حرکت ریزگردها، مشکل اساسی خیلی از کشورها است و اجماع جهانی در رفع آنها را می طلبد، اما بخشی از مسائل و مشکلات با اصلاح نگرش به سبک زندگی و آموزش و ارزش گذاری های هنجاری، قابل تعدیل یا برطرف نمودن می باشند (۶).

امنیت شخصی (فردی)

امنیت انسانی فرد محور است و کانون توجه آن، اشخاص هستند. حق امنیت فردی انسان ها در گرو رعایت دو حق بشری آنها یعنی "حق بر امنیت" و "حق بر تأمین (امنیت حقوقی-قضایی)" است. ابعاد مهم آن معطوف به بهزیستی افراد و پاسخی است به نیازهای معمول اشخاص در باره منابع تهدید و تضمین حمایت از آزادیها و حقوق فردی و جمعی در برابر اقدامات خودکامه و غیر قانونی (۷).

رهنمودهای مقام معظم رهبری در امنیت و سلامت محیط زیست

در نگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت الله امام خامنه ای، محیط زیست و حفظ و صیانت آن مسئله ای حیاتی و برگرفته از تعالیم اسلام است. معظم له این مسئله را یک «وظیفه حاکمیتی» می دانند. در این دیدگاه، هدف متعالی اسلام، برخوردار ساختن همه نسل ها از نعمت های الهی و ایجاد جامعه ای سالم و به دور از فاصله طبقاتی و مستعد برای رشد و شکوفایی است و الزامات شرعی برای حفظ تعادل و توازن در استفاده از مواهب طبیعی، با پرهیز از زیاده روی و تعبد به عدم اضرار به غیر را، فراهم آورده

کشورهای دنیا، به دلیل رشد جمعیت، توسعه آبیاری کشاورزی، سدسازی، آلودگی آب و استفاده از آب در صنایع با کم آبی روبه رو هستند. ۵۲ درصد مساحت ایران، کمتر از ۲۰۰ میلی‌متر بارندگی در سال دارد و ۷۰ درصد وسعت آن فاقد رودخانه دائمی است. نیاز به آب هر ساله ۲/۳ درصد افزایش می‌یابد. بر اساس پیش بینی سازمان ملل، ایران از جمله کشورهایی خواهد بود که در سال ۲۰۲۵ با کمبود مزمن آب روبه رو خواهد شد. بخش عظیمی از اقتصاد ملی ایران وابسته به بخش کشاورزی است و کمبود آب و خشکسالی می‌تواند عامل چالش برانگیزی در امنیت ملی و اقتصادی ایران باشد. در واقع سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی ۱۱/۴ درصد است و ۲۵ درصد اشتغال، ۲۳ درصد صادرات کالاهای غیرنفتی، ۸۰ درصد خوراک کشور و ۹۰ درصد نیاز مواد اولیه صنایع را تأمین می‌کند. که ۸۲ میلیارد متر مکعب از آبهای زیرزمینی و روی زمینی ایران مورد بهره برداری کشاورزی قرار می‌گیرد (۱۳).

۴- تأثیرات کمبود خاک مرغوب و بیابانزایی

عنصر خاک و کمیت و کیفیت آن، یکی از پایه های امنیت غذایی کشورها است. تخریب محیط زیست بویژه در حوزه خاک، به گسترش فقر، گرسنگی و تهدید امنیت غذایی می‌انجامد (۱۴). بعضی از ابعاد بحران خاک و رابطه آن با امنیت ملی و سلامت جامعه به شرح زیر است:

- امرار معاش از طریق جنگل داری و بهره برداری بی رویه و محافظت نامناسب از جنگل ها؛
  - سرعت رشد و شتاب گسترش فرسایش خاک در ایران چند برابر استاندارد جهانی است که سالانه معادل یک میلیون هکتار تخریب زمین های کشاورزی اتفاق می افتد. میزان تخریب سطح جنگل ها و مراتع کشور را به میزان ۳۶۰ متر مربع در ثانیه برآورد می کنند.
  - فرسایش خاک در ایران سالانه نزدیک به ۱۷ تن در هکتار (سه برابر میانگین جهانی) است.
  - بیشتر خاک های کشور از نظر مواد نیتروژنی فقیر و دچار کمبود فسفر هستند.
  - سالانه یک درصد از حجم مخازن سدهای کشورهای به دلیل رسوب گذاری ناشی از فرسایش خاک، کاسته می شود که افزون بر ۲۳۶ میلیون متر مکعب می شود.
  - به میزان حدود دو برابر سدها، رسوب گذاری در شبکه های آبیاری و زهکشی مدرن و سنتی اتفاق می افتد.
  - موارد فوق موجب خارج از دسترس شدن هزاران هکتار زمین کشاورزی است. طبق نظر کارشناسان اکولوژی طبیعی ایران، سالانه یک میلیون هکتار به وسعت بیابان های کشور افزوده می شود.
- آلودگی هوا چهارمین عامل مرگ و میر در دنیا است. "مونواکسیدکربن"، "اکسیدهای ازت"، "دی اکسید گوگرد"،

بدون تأمین امنیت زیست محیطی امری غیرممکن است. انرژی با امنیت و توسعه ارتباط مستقیمی دارد. بخشی از تولید ناخالص ملی ایران، از تولید و فروش نفت و گاز به دست می آید، بنابراین انرژی در اقتصاد ایران نقش تعیین کننده ای دارد. استفاده هوشمند از منابع انرژی فسیلی و تلاش همزمان برای جایگزینی این منابع با انرژی های تجدیدپذیر (پایدار)، برای تأمین امنیت و کاهش آلودگی های زیست محیطی، نقش مهمی ایفا می کند (۱۱).

ابعاد امنیت انرژی در ارتباط با سلامت و امنیت ملی عبارتند از:

- مسیرهای انتقال و تکنولوژی های مربوط به انرژی، جزو اهداف ملی و امنیت ملی است؛
- تنوع عرضه کنندگان انرژی، بدون اتکای بیش از حد در واردات؛
- مدیریت خوب و قابل اعتماد در زیرساخت های فیزیکی؛
- قیمت پایدار و مقرون به صرفه انرژی؛
- طرح های با ارزش عملی و تجاری قابل دوام برای بهبود و توسعه فناوری در آینده
- سوخت های فسیلی، عاملی در تخریب محیط زیست قلمداد می شوند، اما زندگی بشر امروز، بدون آن مختل و دچار چالش خواهد شد؛ مگر اینکه بتوان سوخت های جایگزین مانند استفاده از انرژی باد و خورشید را جایگزین نمود.

۲- گرم شدن زمین (تأثیر گلخانه ای)

گرما بر اکوسیستم، جنگل ها، محصولات کشاورزی، توسعه اقتصادی، اجتماعی و زندگی روزمره مردم جهان، بحران ها و اتفاقات جهانی، غذا و تغذیه و در نهایت سلامت انسان تأثیر گذار است. یکی از علل عمده آن ازدیاد گازهای گلخانه ای و گرم شدن کره زمین است (۱۲). گازهای گلخانه ای (دی اکسید کربن، متان و منواکسید نیتروژن) موجب افزایش دمای کره زمین می شوند. دانشمندان پیش بینی می کنند که تا سال ۲۱۰۰، متوسط درجه حرارت زمین از ۱/۴۴ درجه به ۶/۳ درجه فارنهایت یا ۸-۳/۵ درجه سانتیگراد افزایش یابد. انتشار گازهای گلخانه ای در سطح زمین، برای سلامت انسان مضر است.

۳- کمبود آب شیرین و خشکسالی

آب مایه حیات است. آب شیرین به منزله منبعی نادر، نقش مهمی در ژئوپلیتیک جهان دارد. آب در بعضی از کشورها به حد کافی وجود ندارد و در این کشورها سعی می شود از حداقل آب موجود حداکثر بهره برداری را نمایند که به طور قطع مقداری از آن به مصرف واقعی نمی رسد. آب موجود در کره زمین شور و غیرقابل شرب است و آب شیرین و قابل شرب فقط ۲/۶ درصد آن را تشکیل می دهد. نیمی از آب شیرین موجود در روی کره زمین به صورت یخچال های طبیعی در قطب شمال، قطب جنوب و کوه های مرتفع قرار گرفته که دسترسی به آن آسان نیست. ذخایر آب سطح زمین در سطح جهانی مورد تهدید قرار گرفته است. بیش از ۴۰ درصد از

و صوری بوده اند. آنگاه چنانچه در آیه بعد شرح داده می شود خداوند نعمت معنوی را هم بر نعمتهای آنها می افزاید و پیامبری را در آنها مبعوث می نماید و آن پیامبر آنها را به آنچه باعث خیر و صلاح آنها در دنیا و آخرت است، دعوت می کند، اما آنها به این نعمتهای خدا کفر می ورزند و خداوند به جهت این ناسپاسی آنها کمی از طعم عذاب خود را به آنها می چشاند و ترس و گرسنگی، آنها را چون لباسی احاطه می کند و خدایی که قدرت تام داشته و در قهر و غضب نامتناهی است، قادر است که غذایی افزون بر ترس یا گرسنگی را به آنها برساند و آنان را به سبب ناسپاسی پست و خوار سازد، لذا همواره سنت مجازات الهی در برابر کفران نعمت پابرجاست. بعضی از اشارات و مؤلفه های ارزش شناختی اسلام در باب امنیت و سلامت محیط زیست انسان (۱۶):

- ۱) در اسلام قانون مشهور و معروفی با عنوان «قاعده لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام (حر عاملی، بی تا، ج ۸۵، ص ۴۲۷، کتاب احیاء الموات، باب ۱۲) از بنیادی ترین قواعد فقهی که برطبق آن، ضرر زدن به شخص یا اشخاص خسارت و به طریق اولی، مهمترین سرمایه طبیعی بشر، یعنی محیط زیست، به هیچ وجه روا نیست.
- ۲) اسلام بین انسان و محیط زیست، جدایی قائل نیست و آنها را مکمل هم می داند. طبیعت و محیط زیست متعلق به خداوند و بندگان او و همه مردم است. بهره برداری از آن به منزله تصرف امانت دار در امانت است.
- ۳) اسلام کاملترین سفارشات را برای حفاظت از محیط زیست توصیه نموده است. عدالت خداوند حکم می کند که نظام هستی و اجزای آن از جمله انسان، در رابطه تعادلی با هم باشند. به عبارتی تنوع زیستی جزئی لاینفک از نظام هستی است.
- ۴) اجرای مبانی ارزشی نظام اقتصادی اسلام در جامعه می تواند با کاهش اثرات خارجی منفی زیست محیطی و تحقق توسعه پایدار و استیفای حقوق انسانی بستر مناسبی را برای محافظت از منابع طبیعی و محیط زیست فراهم کند.
- ۵) درختکاری، آبیاری و حفاظت از درختان مثال هایی از فعالیت های سازنده و اصلاح گرایانه در عرصه محیط زیست و در فرهنگ اسلامی به منزله عبادت محسوب می شوند.
- ۶) امر به رفتار هنجار زیست محیطی و نهی از رفتارهای نابهنجار زیست محیطی نیز یکی از مصادیق امر به معروف و نهی از منکر است.
- ۷) «کفران نکردن نعمت های الهی» و رعایت و شکرگذاری آنها اثرات مثبت زیست محیطی بر جای خواهد گذاشت.
- ۸) میزان مصرف معلوم شده است. خداوند می فرماید: "بخورید از میوه های به دست آمده و سهمی هم به مستمندان بدهید، اما هرگز اسراف نکنید، زیرا خداوند مسرفین را دوست ندارد"

"ازن" و "ذرات معلق"، نقش بیشتری در آلودگی هوا دارند (۱۵). از آثار آلودگی هوا، کاهش میانگین ضریب هوشی کودکان، افزایش سقط جنین، کاهش طول عمر، خستگی زودرس، بیماریهای تنفسی، عوارض قلبی و عوارض روانی است.

ارزش شناختی امنیت و سلامت محیط زیست انسان

در اسلام هر گونه رفتاری که منجر به فساد در عرصه محیط زیست شود نهی شده است، چرا که خداوند بارها در قرآن کریم درباره ایجاد فساد در روی زمین هشدار داده است. از این روست که حکومت اسلامی، کردار انسان را در مواجهه با محیط زیست، نظارت و کنترل کرده و علاوه بر تنبیه افرادی که به محیط زیست آسیب می رسانند، به آنهایی که از نتیجه سوء کردارشان بر محیط زیست بی خبرند هشدار می دهد (۵).

خداوند تبارک و تعالی در آیه ۱۱۲ سوره مبارکه

نحل چنین می فرماید: « وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمَنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ». **ترجمه:** «و خداوند (برای شما) قریه ای را مثال می زند که امن و آرام بود، روزیش از هر سو فراوان می رسید، اما (مردم آن قریه) نعمت های خدا را ناسپاسی کردند، پس خداوند به (سزای) آنچه انجام می دادند، پوشش فراگیر گرسنگی و ترس را بر آنان چشاند.»

تاریخ بشر، دارای ضابطه، قانون و بر پایه سنت های الهی است. امنیت و آرامش در رأس نعمت ها و زمینه توسعه در رزق و اقتصاد جامعه می باشد. کفران نعمت در همین دنیا، عقاب دارد. کفران نعمت باعث زوال آن است. فقر اقتصادی و ناامنی اجتماعی، از نشانه های بی اعتنائی جامعه به اصول دینی است. کفران نعمت هم عذاب جسمی دارد (فقر و گرسنگی)، هم عذاب روحی و روانی (ترس و ناامنی). کلمه (رغد) به معنای عیش فراخ و گوارا و پاکیزه است. و این مثلی است که خدای تعالی آورده، قریه ای را شرح می دهد که تمامی مایحتاج اهلس را فراهم نموده و این نعمت ها را با فرستادن پیغمبری برایشان تمام کرده و به حد کمال رسانده است، آن پیغمبر ایشان را به آنچه مایه صلاح دنیا و آخرتشان است، دعوت می کند و آنان به نعمتهای او کفر می ورزند و آن فرستاده را تکذیب می کنند خدا هم نعمتش را به نعمت و عذاب مبدل نمود و در این مثل هشدار و زنهار از کفران نعمت های خدا است بعد از آنکه ارزانی داشته و کفر به آیات او است بعد از آنکه نازل کرده (ترجمه تفسیر المیزان نویسنده: علامه طباطبایی؛ جلد: ۱۲ صفحه: ۵۲۱).

خداوند دهکده ای را مثال می زند که از هجوم اشرا و غارتگران و خونریزیها و اسیررفتن زن و بچه هایشان و چپاول شدن اموالشان، از هجوم حوادث طبیعی مثل سیل و زلزله ایمن شده و دارای آرامش بوده اند و در نتیجه این آرامش واطمینان، رزق آن قریه فراوان و ارزان می گردد و روزی ها از همه اطراف بدانجا حمل می شود، لذا با این سه صفت آنها دارای تمام نعمتهای مادی

۱۸) انسان با تقویت ایمان و رعایت اصول اخلاق اسلامی، می‌تواند رابطه‌ای مسالمت‌آمیز با محیط زیست برقرار و به سلامتی و شادابی خود و دیگران کمک نماید.

۱۹) هر نوع سوء استفاده و یا هر اقدامی که با آلوده سازی، تخریب و نابودی محیط زیست، موجب تعدی به حق دیگران - بویژه نسل های آینده - می شود، حرام و ممنوع است.

۲۰) راهکار نهایی تأمین امنیت و تضمین سلامت محیط زیست، مسئولیت پذیری افراد، خانواده ها و جامعه، در رأس همه آنها مسئولین و مدیران، با آشنایی، اعتقاد و عمل به تعالیم دینی و رهنمودهای اسلامی است.

مؤلفه های مرتبط با جمعیت در امنیت و سلامت محیط زیست

زندگی سالم و امن انسان وابسته به محیط زیست است. رشد جمعیت، توسعه شهرنشینی، تحولات صنعتی، تغییرات الگوهای مصرف، مشکلات اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی را بوجود می آورد. رشد جمعیت پیامدهایی مانند "تخریب محیط زیست"، "محرومیت های آموزشی و فرهنگی"، "فقر، بیکاری، حاشیه نشینی و سایر مشکلات اجتماعی" و "مشکلات اقتصادی" را بدنبال دارد. رشد جمعیت بموازات افزایش رفاه و رفاه طلبی و صنعتی شدن، تأثیرات نامطلوبی بر امنیت و سلامت محیط زیست خواهد داشت. آموزش و ارتقای سواد سلامت زیست محیطی، استفاده صحیح از منابع آبی، مصرف منابع بیولوژیکی زمین، برای پایداری و حفاظت از محیط زیست لازم است. آمایش سرزمین با رویکرد کنترل نابسامانی های استفاده از سرزمین (فرسایش خاک، تخریب جنگل ها، بیابان زایی، کاهش منابع آب شیرین، شور شدن خاک ها و ...) برای امنیت و سلامت محیط زیست لازم است (سازمان حفاظت محیط زیست جمعیت و اثر آن بر محیط زیست، ۱۳۸۷).

سایر مؤلفه های تأثیر گزار بر امنیت و سلامت

محیط زیست

- فروسایی محیطی و کشمکش بر سر منابع طبیعی،
- فشارهای زیست محیطی که مرزهای ملی را درمی نوردند،
- جا به جایی مرز آبریزها، اکوسیستم ها،
- مهاجرت، پناهندگان زیست محیطی، بیماری های خطرناک و آسیب های محیط زیستی،
- زلزله، طاعون، طوفان، امواج سهمگین، سیل و خشکسالی،
- تأثیر تخریب محیط زیست بر سلامتی و اقتصاد جوامع،
- افزایش مداخلات بهره‌ورانه فزاینده انسان از بنیادهای زیستی،
- تشدید فقر، افزایش جمعیت،
- امنیت غذایی،
- گرمایش جهانی،
- تغییر اقلیم جهانی و نابودی سازماندهی های زیست کره (کاهش لایه ازن، تغییرات آب و هوایی، جنگل زدایی، بالا آمدن سطح

۹) قرآن کریم تخریب محیط زیست را افساد در زمین می‌داند. هرگونه تصرف در طبیعت که موزون و متناسب بودن عناصر و موجودات طبیعت را بهم زند، افساد در ارض است (۱۷).

۱۰) انفال ثروتهای طبیعی چون زمین‌های موات یا رها شده، معادن، دریاها، دریاچه‌ها، رودخانه‌ها و سایر آب‌های عمومی، کوهها، دره‌ها، جنگل‌ها، نیزارها، بیشه‌های طبیعی و مرتعی که حریم اشخاص نمی‌باشد را شامل می‌شود و در اختیار حکومت اسلامی است تا بر اساس مصالح عامه نسبت به آنها عمل شود (۱۷).

۱۱) در حقوق اسلامی آبهای عمومی، هوا و خاک و نور آفتاب یعنی عناصر فراگیر طبیعت و محیط زیست از مشترکات تلقی شده است که در قلمرو مالکیت هیچ شخص حقیقی یا حقوقی قرار نمی‌گیرد و همگان حق دارند از آنها به نحو صحیح استفاده نمایند و هیچ کس نمی‌تواند با آلوده کردن و سوء استفاده از آنها، زندگی دیگران را به خطر اندازد (۱۷).

۱۲) همانطور که انسان کرامت دارد، همه موجودات طبیعت نیز مقدس و مورد تسبیح هستند. عمران در زمین، تأمین اصول زیست محیطی برای حیات همه موجودات زنده است (۱۸).

۱۳) یکی دیگر از قواعد فقهی که در احکام شرعی می‌تواند در زمینه جبران خسارت ناشی از تجاوز به محیط زیست مورد استفاده قرار گیرد، قاعده نفی عسر و حرج است زیرا عسر و حرجی که از به هم خوردن تعادل اکولوژیک طبیعت برای موجودات زنده و بشر پدید می‌آید چه بسیار مهمتر از عسر و حرجی باشد که از ناحیه افراد ایراد می‌گردد. بنابراین اگر رفع یا کاهش عسر و حرج با جبران خسارت ممکن باشد متجاوز به حقوق محیط زیست به جبران خسارت آن ملزم می‌گردد (۱۷).

۱۴) در معارف اسلامی، امنیت بر محیط طبیعی و محیط اجتماعی نقش بسیار مهمی دارد. پیامبر گرامی اسلام (ص) فرموده‌اند: «نِعْمَتَانِ مَكْفُورَتَانِ الْأَمْنُ وَالْعَافِيَةُ»، دو نعمت است که قدر آن دانسته نمی‌شود امنیت و عافیت. (بحارالأنوار ج ۷۸)

۱۵) محیط زیست و طبیعت، محلی است که انسان در آن متولد شده، رشد و نمو می‌کند و گهواره انسان محسوب می‌شود. بدین سبب، باید به گونه‌ای با آن رابطه برقرار شود که ضمن برخورداری شدن از مواهب طبیعی، در حفظ سلامت و پایداری آن نیز کوشش و مراقبت شود.

۱۶) بهره‌برداری از محیط زیست باید اصولی و عادلانه باشد؛ به طوری که هم نسل حاضر و هم نسل های آینده، بتوانند در پناه آن زندگی سالمی داشته باشند.

۱۷) تصرف انسان در طبیعت و محیط زیست مطلق و نامحدود نیست؛ بلکه مقید به چارچوب هایی است که باید آنها را رعایت کند (از جمله: عدم اضرار به غیر؛ رعایت حقوق دیگران؛ حفظ حقوق نسلهای آینده)؛

جنگ آثار سوء بر محیط زیست دارد، از این رو به جاست که قواعد و مقررات حقوق بشر دوستانه در اسلام و همچنین قانون و مقرراتی که در کنوانسیونهای بین المللی آمده مورد احترام قرار گیرد.

بحث

محیط زیست با جستارهای توسعه و امنیت واحدهای سیاسی نسبت مستقیم داشته است به گونه ای که هر گونه اختلال در کارکرد عناصر سازنده زیست بوم ها و زیست کره، زیست و مدنیت بشر را تهدید می کند. خطرات زیست محیطی به طور قابل توجهی بر سلامت انسان تاثیر می گذارد، یا به طور مستقیم یا غیرمستقیم، در از بین بردن اکوسیستم های پایدار زندگی نقش دارد. در برآوردهای سازمان جهانی بهداشت، هر ساله ۱۳ میلیون مرگ و میر ناشی از عوامل محیطی اتفاق می افتد. همچنین ۲۴ درصد از بیماری های جهانی مسبب سال های سالم از دست رفته و ۲۳ درصد از کل مرگ و میرها، مرگ و میر ناشی از مرگ زودرس مربوط به عوامل محیطی است و بار زیست محیطی بیماری ها در کشورهای در حال توسعه ۱۵ برابر بیشتر از کشورهای توسعه یافته است (به علت تفاوت در مواجهه با خطرات زیست محیطی و دسترسی به مراقبت های بهداشتی) (۶).

از مهم ترین تهدیدات امنیت زیست محیطی که به منزله تهدید امنیت ملی جوامع محسوب میشوند به موارد زیر می توان اشاره نمود:

- گرمایش جهانی
- ذوب شدن یخچال های طبیعی در قطب ها و ارتفاعات
- خشکسالی
- ریزگرد ها
- زلزله
- سیل
- طوفان

موارد فوق و سایر تهدیدات زیست محیطی، به مرز جغرافیایی خاصی محدود نمی شوند و به راحتی مرزها را در می نوردند. در بعضی موارد دولت ها و ملت هایی به علت این تهدیدات دچار چالش می شوند که در به وجود آوردن آنها نقشی نداشته اند و در اثر پدیده های ثانویه ناشی از این تهدیدات، امنیت ملی آنها به خطر می افتد. در بعضی موارد آثار این نوع تهدیدات امنیت زیست محیطی برای کشورهایی که در فاصله های بسیار دورتر از محل وقوع حوادث هستند، بیشتر است (۳).

تخریب عوامل زیست محیطی، معلول نیروهای اقتصادی و اجتماعی غیرشخصی است و تهدیدات حاصله از آن به یک دولت دشمن و یا موجودیت سیاسی مستقل مربوط نمی شود و راه حل های مشارکتی می طلبد. در سیاستگذاری امنیت پایدار ملی، مسائل و

دریاها، نابودی سازه های کرانه ای، خشکیدن تالاب ها و رودها، ذوب یخ زارهای قطبی، تندبادها و سیلاب ها، نابودی زیستگاه ها و کشتزارها،...

- نابودی تنوع زیستی،
- کمبود و آلودگی منابع آب، بویژه آبهای زیرزمینی و روزمینی،
- آلودگی اقیانوس ها در اثر مداخلات صنعتی،
- ایمنی هسته ای،

نمونه هایی از حوادث مهم زیست محیطی دهه های اخیر

- حادثه نیروگاه هسته ای چرنوبیل
- مناقشات نظامی در مسئله تقسیم آب در طول رودخانه هایی مثل نیل، مکونگ و سند، ...
- در جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران، ارتش متجاوز بعثی عراق، از گازهای خطرناک شیمیایی توسط عراق علیه نیروهای ایرانی استفاده کرد. سلاح های شیمیایی اثرهای بسیار نامطلوبی بر محیط زیست دارند. در اجلاس سال ۱۳۸۴ ش. که از ۱۶ تا ۲۲ آبان ماه در لاهه هلند برگزار شد، نخستین بار نمایشگاه آثار سلاح های شیمیایی بر مردم به ویژه کودکان و زنان و آثار زیست محیطی سلاح های شیمیایی در حاشیه این اجلاس جهانی برگزار شد که مورد بررسی نمایندگان ۱۷۱ کشور عضو این اجلاس قرار گرفت.
- جنگ های بعدی عراق نظیر جنگ خلیج فارس، حمله عراق به کویت و حمله آمریکا با متحدانش به عراق آثار زیانباری بر محیط زیست به جا گذاشت.
- بر اثر جنگ افغانستان زیر ساخت های اقتصادی و زراعتی به کلی از بین رفت. گنجینه های ملی، وحوش و طیور و باغ ها و جنگلها نابود شد. محیط زیست چنان آسیب دید که علاج آن به دهها سال تلاش و فعالیت نیاز دارد. در افغانستان میلیونها مین ضد نفر به کار رفته و سیاست زمین سوخته اعمال شده است. بر اثر جنگ زمینهای بسیار وسیعی از افغانستان استعداد زراعت و کشت را از دست داده است. در پاره ای از نقاط کشور آبها سمی و زهرآگین شده که موجب بیماری های خطرناک حیوانی، گیاهی و انسانی می شود. بسیاری از جنگ افزارهای بکار رفته موجب تخریب محیط زیست و وارد کردن خسارات جبران ناپذیر بر طبیعت، نظیر آب، خاک، گیاه، حیوانات و انسانها شده است.
- تغییرات اقلیمی اخیر در مناطق مختلف جهان نظیر "خشکسالی و طوفان های موسمی ویتنام"؛ "بالا آمدن سطح آب دریا در تایلند و ویتنام"؛ "سیل در تایلند و فیلیپین"؛ "خشکسالی در منطقه جنوب شرقی آسیا"؛

تهدیدات محیط زیست در جنگ ها

- شناسایی عوامل محیطی و پیشران تغییرات زیست محیطی مؤثر بر امنیت ایران،

عواملی همچون تأمین انرژی و دستیابی به آن، آلودگی آب رودخانه ها و دریاها، خشکسالی، تغییرات آب و هوا، جمعیت و مهاجرت، عوارض بیماریزای ناشی از آنها و نظایر آنها بر امنیت ملی ایران، تأثیرات قابل توجهی دارند. توجه به مسایل امنیت ملی در حوزه محیط زیست باید سلامت محور، آینده نگرانه، ارزش محور، متکی بر مطالعات متقن علمی، و برنامه ریزی های جامع و راهبردی باشد.

تشکر و قدردانی: از همه اساتیدی که با نظرات ارزشمند خود در غنای مطالب حاضر یاری رسان بودند، صمیمانه سپاسگزاری می گردد.

تضاد منافع: بدین وسیله نویسندگان تصریح می نمایند که هیچ گونه تضاد منافی در مطالعه حاضر وجود ندارد.

منابع

1. Alizadeh O, Pishgahi Far Z. Environmental security and the evolution of the concept of security in the 21st century. *Geographical Perspective (Human Studies)*. 2011; 6(4): 109-119.
2. Al-Kajbaf H, Khadimi M, Jalalian A, Arshadi M. Health and safety in the field of climate change and its impact on environmental refugees. *Journal of Medical Law*. 2019; 13(51): 39-64.
3. Lotfi H, Nami MH, Hassanpour J, Bahiraei H. Environmental security and national security policy. *Journal of New Attitudes in Human Geography*. 2011; 3(4): 121-144.
4. Hafiznia MR, Valigholizadeh A, Ahmadipoor Z. A study and analysis of the role of population in the geopolitical weight of Iran. *Teacher's Quarterly*. 2009; 13(1).
5. Kaviani Rad M. Environmental security from a geopolitical perspective. *Journal of Applied Research in Geographical Sciences*. 2011; 20(23): 85-106.
6. Asadi Karam R. Environmental Impacts on Public Health. 2nd National Conference on Lifestyle and Health, Yazd. 2018. <https://civilica.com/doc/914227>
7. Rohami R. Examining the duties of governments in maintaining the individual security of human beings. *Public Law Research Quarterly*. 2014; 15(42): 185-211.
8. Farahani Sh, Mirzaei MM. The impact of environmental security threats on iran's national security. *Quarterly Journal of Political and International Research*. 2016; 7(29): 171-191.
9. Ranjbar Heydari V, Jamshidi E. A study of the concept of environmental security with a look at iran's environmental security challenges. *Social-Cultural Strategy Quarterly*. 2016; 5(21): 199-231.
10. Jajarmi K, Pishgami Fard Z, Mahkouei H. Assessment of environmental threats to Iran's national security. *Strategy*. 2013; 22(67): 193-230.

تهدیدات مرتبط با سلامت و امنیت محیط زیست باید با اولویت مورد توجه قرار گیرند.

نتیجه گیری

تهدیداتی که ناپایداری، تخریب، توزیع نامناسب و محدودیت در برخی منابع زیست محیطی ایجاد می کنند، می توانند بر حوزه امنیت ملی کشورها هم آسیب ایجاد نمایند. رسیدگی به این نوع تهدیدات و پیدا کردن راه حل برای آنها، از جایگاه و اولویتی ویژه برخوردار است. شناسایی، راهیابی و کنترل تهدیدات با اولویت زیست محیطی، از اولویت های سلامت عمومی و امنیت ملی نیز بشمار می روند. مهم ترین و اولویت دارترین چالش های امنیت و سلامت زیست محیطی ایران عبارتند از:

- تفهیم و قبول معنای گسترده از امنیت به گونه ای که تهدیدات زیست محیطی را نیز در برگیرد.

11. Mousavi Shafaei M, Noorollahi Y, Rezaian Ghiyebashi A, Yousefi H, Rezaian AH. Human security and the challenges of renewable energy development in Iran, with emphasis on environmental security. *Environmental Science and Technology*. 2016; 18(2).
12. Mossadegh A. Global warming and the environmental crisis. Tehran: Iranian Agricultural Science; 2010. <https://www.gisoom.com>
13. Hosseini SN. Iranian agriculture in the globalization of the world (challenges and opportunities). *Political-Economic Information Monthly*. 2008; No. 253-254.
14. Kaviani Rad M. Soil crisis and threat to food security. *National Security Watch*. 2017; 58: 19-24.
15. Kaviani Rad M. Spatial analysis of environmental hazards and ecological crises in Iran. *Quarterly Journal of Strategic Studies*. 2010; 13(2): 33-57.
16. Mohammadi Naba T, Dastranj M, Negahdari S, Salimi Shorbakhorlou N. Institutionalization of environmental culture based on Islamic culture. *Quarterly Journal of Environmental Education and Sustainable Development*. 2012; 1(1): 1-7.
17. Naqibi SA. Environment and its rights from the perspective of the Holy Quran. <https://www.mehrnews.com>
18. Akbari Rad T. The role of Quranic teachings in reducing environmental crises. *Environmental Science*. 2013; 39(1): 73-80.